

Միջնադարեան երեք անտիպ տաղեր

ԱԻԵՏԻՍ Գ. ՍԱՆՃԵԱՆ

Երուսաղէմի Հայ Պատրիարքութեան պաշտօնաթերթ «Միոն»-ի 1969 թուականի Յուլիս-Օգոստոսի համարին մէջ (էջ 341-347) մանրամասնօրէն նկարագրած էի ձեռագիր Տաղարան մը, որ ներկայիս մաս կը կազմէ Լոս Անճելոսի Գալիֆորնիոյ Համալսարանի (University of California, Los Angeles) հայագիտական նիւթերու հարուստ գրադարանին:

Ձեռագրիս նկարագրութեան առնչութեամբ ըրած էի հետեւեալ հաւաստումը. «Տաղարանին ղլխաւոր արժէքը կը կազմէ անոր բովանդակութիւնը: Այստեղ ներկայացուած են ո՛չ միայն միջնադարեան տաղասացներու ծանօթ երկեր, այլ նաեւ այնպիսիներ, որոնք, ըստ երեւոյթի, ցարդ անծանօթ մնացած են: Այս յօդուածով՝ մեր նպատակը չէ Տաղարանիս մէջ գտնուող տաղերը առարկայ դարձնել քննական ուսումնասիրութեան՝ զանոնք բաղդատելով տպագիր եւ ձեռագրային աղբիւրներու հետ: Առ այժմ՝ ստորեւ կու տանք Տաղարանիս բովանդակութիւնը, այն համոզումով որ ան շահեկան պիտի ըլլայ բոլոր անոնց, որոնք կը շահագրգռուին միջնադարեան հայ բանահիւսութիւնով...»:

Մանրագնին քննութենէ ետք, կարելի եղած է ստուգել, թէ Տաղարանիս մէջ կը գտնուին միջնադարեան երեք տաղեր, որոնք ցարդ անյայտ մնացած են հայ բանասիրութեան. առաջինը յօրինուած է Ֆրիկի, երկրորդը՝ Առաքել Բաղիշեցիի, եւ երրորդը՝ Յովհաննէս Թլկուրանցիի կողմէ: Նախքան յիշեալ տաղերու բնագիրներուն հրատարակութիւնը, անհրաժեշտ կը նկատենք այստեղ ամփոփ տեղեկութիւններ տալ Տաղարանիս մասին:

Ձեռագիրը կը բաղկանայ երկու մասերէ, երկուքն ալ գրուած թուղթի վրայ, որոնք նախապէս երկու անջատ տաղարաններ եղած

են եւ հետագային իրարու միացուած եւ միասնաբար կազմուած : Այս պարագան կը հաստատուի անով, որ սկիզբի 93 թուղթերը կը ներկայացնեն ամբողջական ձեռագիր մը : Վերջին էջին վրայ կայ գլխաւոր յիշատակարանին սկիզբը, որուն շարունակութիւնը դըժ-
բախտաբար կը պակսի՝ թուղթ ինկած ըլլալուն պատճառով : Ահա-
ւասիկ յիշատակարանին փրկուած մասը. «Փառք ամենասուրբ եր-
րորդութեանն, հօր եւ որդոյ եւ հոգւոյն սրբոյ. Ամէն : Որ ետ կա-
րողութիւն տկար անձին իմոյ, Մարգարէ սուտանուն կրօնաւորի,
որ զրեցի զսա ի վայելումն անձին իմոյ, եւ յիշատակ հոգւոյ իմոյ,
եւ ծնողաց իմոց՝ Նուբագնին եւ Շահասլթանին, եւ եղբարց իմոց՝
Շահսրաբին, Գուլաղին եւ Խուզարաշին, եւ եղբօր որդոցն՝ է-
նիա / / / ...» (թղ. 93բ) :

Ձեռագրին երկրորդ մասը (թղ. 94ա-114բ) գրուած է տար-
բեր գրիչի մը ձեռքով, տարբեր օրակի թուղթի վրայ : Անոր առա-
ջին տաղին սկզբնաւորութիւնը կը պակսի, եւ յաջորդ տաղերէն եւս
յանապահ թուղթեր ինկած են : Վերջին թերթին (թղ. 114ա) վրայ
գրուած յիշատակարանին համաձայն, Հայոց Ռ (= Ք. Ե. 1551)
թուականին այս ձեռագիրը կը պատկանէր Դաւիթ անունով վար-
դապետի մը, որ նոյն տարուան ընթացքին զայն նուիրած է «սի-
րանունդ եւ հոգեւոր որդոյն իմոյ՝ Էսանդօյ անուն պատանեկին,
որ է որդի Ալբամ Վօյթին...» Այս յիշատակարանէն կարելի է հե-
տեցնել, թէ ձեռագրին այս մասը ընդօրինակուած է Ք. Ե. 1551
թուականէն առաջ :

Տաղարանը ամբողջութեամբ կը բաղկանայ 114 թուղթէ. մե-
ծութիւնն է 18×13 սմ., զրչութիւնը՝ բոլորդիր, գրուած միասին,
իւրաքանչիւր էջի վրայ 23 տողով : Մանրանկարչական արուեստի
տեսակէտէն զիտելով, ձեռագիրը զուրկ է գեղարուեստական ար-
ժէքէ : Փոքրաքանակ նկարազարդումը կը բաղկանայ չորս փոքրիկ
խորաններէ, որոնք զետեղուած են առանձին հատուածներու սկզբը-
նաւորութեան (թղ. 1ա, 28ա, 68բ եւ 108ա), ինչպէս նաեւ միէջեայ
մանրանկարէ մը (թղ. 27բ), որ կը ներկայացնէ Յովսոսի թագա-
ւորը՝ նկարուած մի ոմն Սարգիս սարկաւազի կողմէ :

Վերեւ տրուած տեղեկութիւններէն կը հետեւցուի, թէ ստոյգ
տուեալներ կը պակսին ձեռագրին առաջին մասին զրչութեան վայ-
րին եւ թուականին վերաբերեալ : Ձեռագրին երկրորդ մասին կա-
պակցութեամբ, անյայտ կը մնան ո՛չ միայն միեւնոյն տուեալները,
այլ նաեւ գրիչին եւ պատուիրատուն անունները :

«Սիրոն»ի մէջ մեր հրատարակած յօդուածին մէջ յայտնած
էինք այն կարծիքը, թէ ձեռագրին առաջին եւ գլխաւոր մասը «ըն-

դօրինակուած է հաւանաբար ժե. դարու երկրորդ կէսին. իսկ երկրորդ մասը Ք. Ե. 1551 թուականէն առաջ: Ներկայիս, սակայն, մեր հետազոտութիւնները կ'առաջնորդեն տարբեր եզրակացութիւններու:

Երուսաղէմի թիւ 473 ձեռագիրը (տես՝ Նորայր Եպս. Պոլարեան, Մայր ցուցակ ձեռագրաց Արքեպիսկոպոսի Յակոբեանց, Բ. հատոր, Երուսաղէմ, 1967, էջ 460-466), որ «Պատմութիւն Աղեքսանդրի» ձեռագիր մըն է, գրուած է Վարդապետ Բանբին մէջ Հայոց ԶԶԵ (= Ք. Ե. 1536) թուականին, Մարգարէ Արեղայ Արճիշեցիի ձեռքով: Այս մատենան ժանրանկարները գործն են Աղթամարցի Գրիգորիս Ա. Կաթողիկոսի (1512-1544): Ըստ Նորայր Եպս.ի նկարագրութեան, ձեռագրիս բազմաթիւ յիշատակարաններէն մէկուն մէջ կը կարդանք. «Զմարգարէ անյիշելի գրիչս յիշեցէ՛ք ի Քրիստոս եւ Աստուած. ողորմի ասացէ՛ք նաեւ ծնողաց իմոց, Նուբաղնին եւ Շահաւաղթանին, եւ եղբայրց իմոց, Շահասուարին, Գուլաղին, եւ Խուդարաղչին» (թղ. 60ա): Նոյն ձեռագրին ուրիշ մէկ յիշատակագրութեան մէջ, Մարգարէն կը գրէ. «Հազար բերան փառք Աստուծոյ, որ այս ԺԳ մութիւն Աղեքսանդրի» այս ձեռագիրը գրուած է 1536 թուականին, ուրեմն պէտք է հետեւցնել, որ Մարգարէն գրչութեան ասպարէզին ձեռնարկած է 1522 թուականին:

Հ. Ներսէս Վ. Ալիւնեանի Գրիգորիս Ա. Կաթողիկոս Աղթամարի. Կեանքն եւ Քերթուածները (Վիեննա, Մխիթ. տպարան, 1958) մենագրութեան մէջ յաճախակի ակնարկութիւններ կան միեւնոյն Մարգարէ Արճիշեցի գրիչին ձեռքով ընդօրինակուած զանազան ձեռագիրներու: 1526 թ.ին Մարգարէն կը գտնենք Խառարաստայ եւ Վարդապետ Բանբին մէջ, ուր կ'ընդօրինակէ «Աղեքսանդրի Վարք»ին ձեռագիր մը (տես՝ Անդ, էջ 19 եւ կը): 1534 թ.ին Սուխարայ (որ մէկ տարբեր անունն է Խառարաստայի) վանքին մէջ Գրիգոր Աղթամարցի Կաթողիկոսին համար կը գրէ «Սաղմոսարան» մը (տես՝ Անդ, էջ 19-իս եւ դէ): Իսկ 1536 թ.ին զայն դարձեալ կը գտնենք Վարդապետ Բանբին, ուր կը ձեռնարկէ երկրորդ անգամ օրինակել «Աղեքսանդրի Վարք»ը (տես՝ Անդ, էջ 19 եւ 19դ):

Տարակոյս չկայ, ուրեմն, թէ յիշեալ Մարգարէ Արճիշեցի գրիչը նոյնինքն մեր Տաղարանի գրիչ Մարգարէն է: Դարձեալ ստոյգ է, որ Մարգարէն այս Տաղարանը գրած է ոչ կանուխ քան 1522 թուականը, երբ՝ ըստ իր հաւատարմացումին՝ ան սկսած է ձեռագիրներ արտագրել: Եւ վերջապէս, կարելի է եզրակացնել, թէ մեր Տաղարանի առաջին մասը գրուած է Վասպուրականի նահանգին մէջ

դանուող իշխանարաստայ (= Սուխարայ) կամ Վարազայ վանքը, որոնք եղած են Մարզաբեկին զբնակարան գործունէութեան վայրերը:

Տաղարանիս երկրորդ մասի զբնութեան ժամանակի եւ վայրի, ինչպէս նաեւ զբիւի եւ պատուիրատուի վերաբերմամբ, ներկայիս հնարաւոր չէ որեւէ ենթադրութիւններ ընել՝ ձեռագրին մէջ տուեալներու չղոյուղեան պատճառով: Ստոյգ է միայն, որ 1551 թուականին ան պատկանած է Դաւիթ վարդապետի մը, որ միեւնոյն տարուան ընթացքին զայն նուիրած է Էսանզոյ պատանեկին: Ուրեմն, ձեռագիրը պէտք է գրուած ըլլայ 1551 թուականէն առաջ:

Համալսարանիս պատկանող Տաղարանին մէջ կը գտնուին քսանեւինը տաղեր: Ասոնցմէ քսանեւիցը յորինուած են միջնադարեան տասը ծանօթ բանաստեղծներու կողմէ, իսկ երեքին հեղինակները անյայտ են: Ստորեւ կու տանք տաղերուն սկզբնատողերը՝ հեղինակներու համաձայն:

Ֆրիկէն (վեց տաղ) .

1. Թղ. 59բ-61ա. «Ա՛հ չարիս, երբ ծռիս մարդոյն...» (Հմմտ. Տիրայր Արքեպս., Ֆրիկ Դիւան, Նիւ Եորք, 1952, էջ 371-378. Մ. Մկրեան եւ Ե. Թորոսեան, Ֆրիկ-Բանաստեղծութիւններ, Երեւան 1941, էջ 216-224):
2. Թղ. 61ա-62բ. «Մարդուն որ տալեղն ու բուրճն ի Ֆարաքն չէ ըզորդած...» (Հմմտ. Տիրայր Արքեպս., Անդ, էջ 383-390. Մկրեան եւ Թորոսեան, Անդ, էջ 225-229):
3. Թղ. 62բ-65ա. «Պատգամն որ երեստ Աստուած Մովսիսի...» (Հմմտ. Տիրայր Արքեպս., Անդ, էջ 452-458. Մկրեան եւ Թորոսեան, Անդ, էջ 192-198):
4. Թղ. 65ա-65բ. «Ի սուրբ սեղանուոյն վերայ քան զաղւորն այլ իրք չըզենեն...» (Հմմտ. Տիրայր Արքեպս., Անդ, էջ 354):
5. Թղ. 87բ-88բ. «Տէրն զիս պատւեաց զիմօք, պատուական պայծառ պատկերաւք...» (Անտիպ):
6. Թղ. 88բ-89ա. «Բանն որ յառաջ քան զյաւիտեանս...» (Հմմտ. Տիրայր Արքեպս., Անդ, էջ 332-333. Մկրեան եւ Թորոսեան, Անդ, էջ 118-119):

Առաքել Բաղիշեացիէն (չորս տաղ) .

7. Թղ. 28ա-57ա. Տաղ Յովսափու. «Յորժամ հայրն երկնաւոր յերկիր հաճեցաւ...» (Հմմտ. Արշալոյս Ղաղիշեան, Առաքել Բաղիշեցի, Երեւան, 1971, էջ 238-327):
8. Թղ. 58բ-59բ. «Պանդակաթ սիրով, խանդակաթ սիրով...» (Անտիպ):

9. ԹՂ. 70ա-72բ. «Ականջ դրե՛ք բանիս՝ որ պատուական է...» (Հմմտ. Ղազինեան, Անդ, էջ 212-221) :
10. ԹՂ. 94ա-107բ. Պատմութիւն սրբայն Գրիգորի Լուսաւորչին. (Այս չափածոյ պատմական երկը տակաւին չէ հրատարակուած. բնագիրին ծանօթ ձեռագիրներուն մասին տես՝ Յ. Ս. Անաստեան, Հայկական Մատենագիտութիւն, Հատոր Ա., Երեւան, 1959, սիւնակ 1108-1109: Մեր Տաղարանի բնագիրին սկիզբը եւ վերջը, ինչպէս նաեւ միջանկեալ հատուածներու մէջէն թուղթեր ինկած են) :

Յովհաննէս Թլկուրացիէն (երեք տաղ) .

11. ԹՂ. 1ա-27ա. Արարածոց Մեկնութիւն. «Սկըսաւն է ըսկիզբն սկզբրան...» (Հմմտ. Նորայր Եպս. Ծովական (Պողարեան), (Խել) Յովհաննէս Թլկուրացի - Տաղագիրք, Երուսաղէմ, 1958, էջ 75-110) :
12. ԹՂ. 57բ-58բ. «Աստուած քարոզեաց եւ խրատ ետուր...» (Անտիպ) :
13. ԹՂ. 65բ-66բ. «Ո՛վ մահ, քանի զքեզ յիշեմ...» (Հմմտ. Ծովական, Անդ, էջ 38-39. Էմանուէլ Պիվազեան, Հովհաննէս Թլկուրացի - Տաղեր, Երեւան, 1960, էջ 173-177) :

Մկրտիչ Նաղաշէն (երեք տաղ) .

14. ԹՂ. 66բ-67բ. «Անձն ի՛մ, քեզ վա՛յ հազար բերան, թէ խոփ կենաս կամ ո՛րս պահես...» (Հմմտ. Էդուարդ Սոնդկարեան, Մկրտիչ Նաղաշ, Երեւան, 1965, էջ 120-122) :
15. ԹՂ. 67բ-68բ. «Ի՞նչ չա՛հ է քո զուր դատիլդ, երբ յօտար յերկիր տի տանին...» (Հմմտ. Սոնդկարեան, Անդ, էջ 127-128) :
16. ԹՂ. 68բ-70ա. «Աստուծոյ մարդասիրին փառք յաւիտեան...» (Հմմտ. Սոնդկարեան, Անդ, էջ 168-176) :

Խաչատուր Կեչառեցիէն (երկու տաղ) .

17. ԹՂ. 74բ-75բ. «Այս կեանքս է յերազ նրման, եւ խաբող անզերծ յանդիման...» (Հմմտ. Մ. Թ. Ավդալբեգեան, Խաչատուր Կեչառեցի, Երեւան, 1958, էջ 147-149) :
18. ԹՂ. 75բ-78բ. «Թ՛է մարդ ես եւ միտս ունիս...» (Հմմտ. Ավդալբեգեան, Անդ, էջ 150-151) :

Յովհաննէս Երզնկացիէն (մէկ տաղ) .

19. ԹՂ. 113ա-114ա. Տաղ Աղամայ. («Մեր Տէրն ի դրախտն ե-

րեկ...») (Հմմտ. Արմենուհի Սրապեան, Հովհաննէս Երզնկա-
ցի, Երեւան, 1958, էջ 224-227):

Ներսէս Շնորհալիէն (մէկ տաղ) .

20. Թղ. 108ա-112ա. «Աւրհնեալ անուն անճառ Աստուծոյ...»:

Թորոս (Մշեցիէն ?) (չորս տաղ) .

21. Թղ. 78բ-83ա. «Յորժամ տարերքըն դըղըրդին, երկինք և եր-
կիր խոնարհանան...»:

22. Թղ. 83ա-84բ. «Զեղ ծանուցեմ, եղբայր, լըսէ որ լինելոց է
յետ նեռանն...»:

23. Թղ. 84բ-86ա. «Աղտեղացայ խաւար մեղօք քան զկին պոռնիկն
Արախու...»:

24. Թղ. 86ա-87բ. «Ի յետ ստեղծմանն արարածոց, որ զոյացոյց
զայս ամենայն...»:

Զափարիայ Երէցէն (մէկ տաղ) .

25. Թղ. 89բ-91բ. «Ի քէն Տէր հայցեմ հայր զըթական...»:

Արտամեսացիէն (մէկ տաղ) .

26. Թղ. 57ա-57բ. «Վայրի հաւիկ մ'էր բռնած բերած...»:

Բացի վերոյիշեալներէն, Տաղարանիս մէջ կան նաեւ անձանօթ
հեղինակներու կողմէ յօրինուած հետեւեալ երեք տաղերը .

27. Թղ. 72բ-74բ. «Վա՛յ էն աւուրն որ ես եղայ...»:

28. Թղ. 91բ-92բ. «Յորժամ Աղամ ստեղծեցաւ զերդ զառեղակն
էր...»:

29. Թղ. 93ա-93բ. «Աւրհնութիւն անճառ շնորհաց Տէր...»:

Ֆրիկի բանաստեղծութիւններուն առաջին ժողովածուն հրա-
տարակուած է Երեւան, 1941 թ.ին, աշխատակցութեամբ Մ. Մկըր-
եանի եւ Ե. Թորոսեանի: Այս ժողովածուն, որ կը կրէ Ֆրիկ-Բա-
նաստեղծութիւններ վերնագիրը, կը բովանդակէ տաղասացին կողմ-
է յօրինուած քառասունեւմէկ քերթուածներ: Հատորը հրատարա-
կող գիտնականները կը հաւաստեն, թէ «Ֆրիկի ստեղծագործութիւն-
ների այս ժողովածուն կազմել ենք նրա տպագրուած եւ զանազան
ձեռագրերից հանուած՝ մինչ այժմ անտիպ բանաստեղծութիւննե-
րից: Անտիպ բանաստեղծութիւնները մեծ մասամբ արտասահման-
եան թանգարանների ձեռագրերից հաւաքել եւ գրի է առել իրենց

տարբերակների հետ եւ տարբերութիւնների համեմատութեամբ՝ բանասէր Տիրայրը, իսկ մի քանիսի տարբերակները Հայկ. ՍՍՌ Մատենադարանի ձեռագրերից յայտարերել է Ե. Թորոսեանը։ Այս հրատարակութեան մէջ մտած քառասուններկու (պէտք է ըլլայ քառասունմէկ, Ա. Գ. Ս.) բանաստեղծութիւններից երեսունհինգի տեքստը վերցուած է Օքսֆորդի համալսարանի գրադարանի Mus. Arm. (հայկական բաժնի) No. 16 ձեռագրից, իսկ մնացածները՝ այլ ձեռագրերից, պարբերականներից եւ ժողովածուներից...»։ (Տես՝ Մկրեան եւ Թորոսեան, Անդ, էջ 23)։

Ֆրիկի երկերուն աւելի ընդարձակ եւ գիտականօրէն աւելի արժէքաւոր ժողովածուն, Ֆրիկ Դիւան վերնագրով, հրատարակած է վերոյիշեալ Տիրայր Արքեպս.ը 1952 թ.ին, ի Նիւ Եորք։ Այս ժողովածուին մէջ տրուած են Ֆրիկի վաթսուն տաղեր։

Ինչպէս վերեւ տեսանք, Ֆրիկի ստեղծագործութեանց յիշեալ երկու ժողովածուներուն մէջ հրատարակուած են մեր Տաղարանին մէջ գտնուող Ֆրիկի վեց տաղերէն հինգը։ Վեցերորդ տաղը, որ մեր ձեռագրին մէջ (թղ. 87բ-88բ) տրուած է որպէս «Ողբ ասացեալ ի Ֆրկայ», անյայտ քերթուած մըն է։ Հետեւաբար, առաջին անգամ ըլլալով զայն ստորեւ կը հրատարակենք՝ առանց որեւէ փոփոխութեան։

ՈՂԲ ԱՍԱՑԵԱԼ Ի ՖՐԿԱՅ

Տէրըն զիս պատւեաց դիմօք,
Պատուական պայծառ պատկերաւք.
Ես զայն աղտեղի տըղմաւք,
Թաւալեալ արեամբ շաղախաւք։

Ի չարն եմ արձակ մըտօք,
Չեմ զըղջալ և ոչ լալ արտասուօք.
Զինչ նաւ ծըփեցայ ալեաւք,
Փոթորկեալ բըքարեր հողմաւք։

Ի ծով աշխարհիս կոծովք,
Տարբերիմ անզերծ մըրըրկօք.
Ի խորս անդընդոց մեղօք,
Ընկըղմայ նաւօք բեկեւաւք։

Մարմինս խոցոտեալ վիրօք,
Չարաչար մեղաց խաբանօք,

Հողիս սեւացեալ մեղօք,
Թշնամոյն խարեալ պատրանօք:

Զլապտերն որ առի իւղով,
Շիջուցի չարեացըս գործօք.
Զպայծառ պատմութեանն լուսով,
Մերկացայ զաղիւր խորհրդովք:

Ըղլոյսըն կենաց յուսով,
Փոխեցի մութըն խաւարօք.
Բըժիշկըն կենաց դեղօք,
Զիս կոչէ և ես մեռնիմ խոցօք:

Զինչ քարբի օձըն թունօք,
Խըցեցի զականջըս տըտնօք.
Թշնամին հազար չարեաւք,
Զիս գերի վարեաց տանջանաւք:

Լացէ՛ք զիս ամէնքդ ողբօք,
Որ չկացի աւրիկ մ'աւերինօք.
Ոչ մեղայ ասի կամօք,
Ոչ լացի կաթիկ մ'արտասուաւք:

Առաքել Բաղիշեցին ծանօթ է միջնադարեան հայ մատենադրութեան մէջ որպէս բանաստեղծ եւ մատենագիր, երաժիշտ եւ մանկավարժ, վարդապետ և եկեղեցական գործիչ: Անոր չափածոյ և արձակ ստեղծագործութիւնները ձեռագիր մատենաներուն մէջ կը գտնուին բազմաթիւ ընդօրինակութիւններով: Երեւանի Մատենադարանի գիտաշխատողներէն բանասէր Յ. Ս. Անասեանը Առաքել Բաղիշեցիի գործերուն զրեթէ լրիւ ցանկը տուած է իր բարձրարժէք Հայկական Մատենագիտութիւն (Հատոր Ա., Երեւան, 1959, սիւնակ 1106–1143) աշխատասիրութեան մէջ: Եւ վերջապէս, 1971 թ.ին Երեւանի մէջ հրատարակուած է Արշալոյս Ղազինեանի Առաքել Բաղիշեցի վերնագրով մենագրութիւնը, որ նուիրուած է Բաղիշեցիի կեանքին եւ ստեղծագործութեան: Գիրքին մէջ տրուած են Բաղիշեցիի չափածոյ գործերէն միայն մի քանիին քննական բնագիրները: (Ի դէպ՝ պէտք է յիշել, որ Առաքել Բաղիշեցիի երկերէն ումանք, յատկապէս Կոստանդնուպոլսոյ անկման նուիրուած Ողբը, թարգմանուած են Փրանսերէն, ռուսերէն եւ անգլերէն լեզուներով:)

Անասեանի վերոյիշեալ աշխատութիւնը կը ներկայացնէ Առաքել Բաղիշեցիի երկերուն զրեթէ լրիւ ցանկը՝ հիմնուած մատենադրական եւ ձեռագրական աղբիւրներուն վրայ: Ինչպէս Արշալոյս Ղազինեանի հրատարակած բնագիրներուն, նոյնպէս Անասեանի ցանկին մէջ ո՛չ մէկ ակնարկութիւն կայ մեր Տաղարանին մէջ Առաքել Բաղիշեցիի տաղին (թղ. 58բ-59բ), որ կը կրէ «Ի յԱռաքել վարդապետէ» խորագիրը: Այս անտիպ տաղն ալ ստորեւ կը հրատարակենք առաջին անգամ՝ առանց որեւէ փոփոխութեան:

Ի ՅԱՌԱՔԵԼ ՎԱՐԴԱՊԵՏԷ

Խանդակաթ սիրով, խանդակաթ սիրով.
Սիրտըս ծարաւեալ պասքի, այն զիս կու մաչէ:

Ծրար ես դու խնդոց, ծրար ես դու խնդոց.
Բուրմունք անուշից ի քէն զհոգիս նըւաղէ:

Հաց ես դու սիրոյ, հաց ես դու սիրոյ.
Ո՛վ որ ճաշակէ ի քէն, այլ քաղցելու չէ:

Կարօտեալ սիրով, կարօտեալ սիրով.
Որ խիստ փափագել եմ քեզ, այն զիս կու տանջէ:

Հարսն ես լուսածին, հարսն ես լուսածին.
Մո՛յժ զիս յառագաստըդ քո, սիրտըս կու գոչէ:

Ձայնիւք քաղցրաբար, ձայնիւք քաղցրաբար.
Կոչեա՛ զիս ի յարկըս քո, հոգիս կու կանչէ:

Ղամբար լուսոյ քո, Ղամբար լուսոյ քո.
Վառեց ըզհոգիս բոցով, այլ անցնելու չէ:

Ճառագայթ ես դու, ճառագայթ ես դու.
Խելքս իմ ապշեցաւ ի քեզ, այլ յուշ գալու չէ:

Մեծ ես և անխհուն, մեծ ես և անխհուն.
Սիրտս իմ զլորեցաւ ի քեզ, այլ կանգնելու չէ:

Յարութանէդ սիրոյ, յարութանէդ սիրոյ.
Բնութեամբ թըմբրեցաւ մարմինս, ալ զարթնելու չէ:

Նոր ես և աննըման, նոր ես և աննըման.
Քննելով ըզքեզ մըտօք, քունըս հատել է:

Շատ քեզ ցանկացայ, շատ քեզ ցանկացայ.
Ո՛չ յադիմ ի քո սիրոյդ, սիրտըս կու նեղէ:

Որպէս լոյս պայծառ, որպէս լոյս պայծառ.
Գունովդ վառեցիր զհողիս, բոցըս կու մաշէ:

Զկայ քեզ նըմանի, չկայ քեզ նըմանի.
Լոյս ես և ալոց լոյս բաշխօղ, ո՛վ քեզ դաւ անէ:

Պայծառ քան զարեւ, պայծառ քան զարեւ.
Լուսով քո լըցաւ աշխարհս, ալ մըթնելու չէ:

Ջահ ես դու անչէջ, ջահ ես դու անչէջ.
Կանթեղ վառեցեր յերկինս, ալ անցնելու չէ:

Ռահ երկնազնաց, ռահ երկնազնաց.
Զով ընդ քեզ յերկինս հանես, ալ վայր դալու չէ:

Սէր քո աննըման, սէր քո աննըման.
Ո՛վ սիրով ի քեզ հայի, ալ կորչելու չէ:

Վարդ ես դու անփուշ, վարդ ես դու անփուշ.
Ո՛վ որ հտտտի ի քէն՝ նա ծաղկելոց է:

Տունկ անմահութեան, տունկ անմահութեան.
Ո՛վ ուտէ ի քո պըտղոյդ, ալ մեռնելու չէ:

Բամբ ծաղկանց ի քէն, բամբ ծաղկանց ի քէն,
Ո՛վ որ քո դունդոյդ ցանկայ, նա ծաղկելոց է:

Յաւդ ես քաղցրածին, ցաւդ ես քաղցրածին.
Ո՛վ ի քո սիրոյդ պասքի, նա ծարւելու չէ:

Ի իւթ մարմնոյ քո խունկ, և իւթ մարմնոյ քո խունկ.
Ո՛վ առնու ի քո հոտոյդ, նա հըրճւելոց է:

Փառք ես կուսանաց, փառք ես կուսանաց.
Ո՛վ քո սրբութեանդ ցանկայ, նա պըճնելոց է:

Քո աստուածորդին, քո աստուածորդին.
Ո՛վ զքեզ լուսոյ մայր մայր ասէ, ընդ քեզ կու դասէ:

Ի ձեր սուրբ յաղօթս, ի ձեր սուրբ յաղօթս.
Ըզտէր Առաքելս յիշէ՛ք, ըզձեզ կաղաչէ:

Յովհաննէս Թլկուրանցիի սիրային տաղերէն չարք մը լոյս տեսած է հայ տպագրութեան երախայրիքներէն մին կազմող «Տաղարան»ին մէջ (Վենետիկ, 1513), «Բանք Սիրոյ» ընդհանուր խորագրին տակ: Կարապետ Կոստանեանց 1892 թ.ին Թիֆլիսի մէջ հրատարակած է փոքրիկ հատոր մը, «Յովհաննէս Թլկուրանցիի եւ իւր տաղերը» խորագրով: Իրմէ յետոյ Թլկուրանցիով զբաղած են Հ. Մկրտիչ Պոստրեան, Հ. Ներսէս Ակիւնեան, Արշակ Զօպանեան, Յարութիւն Քիւրտեան, եւ ուրիշներ: 1958 թ.ին Երուսաղէմի Ս. Յակոբեանց տպարանէն լոյս տեսաւ Նորայր Եպս. Ծովականի (Պողարեան)՝ (Խեւ) Յովհաննէս Թլկուրանցիի «Տաղագիրք»ը, որ կը պարունակէ անոր թէ՛ սիրային, թէ՛ խրատական, եւ թէ՛ կրօնական քերթուածները: Եւ վերջապէս, 1960 թ.ին Երեւանի մէջ լոյս տեսան Յովհաննէս Թլկուրանցիի «Տաղեր»ը, Էմանուէլ Պիլագեանի աշխատասիրութեամբ:

Յիշեալ մենագրութիւններու հեղինակներուն անծանօթ մնացած է մեր Տաղարանին «Ի Յովանէս Թլկուրանցոյ ասացեալ» քերթուածը (թղ. 57բ-58բ), զոր դարձեալ առաջին անգամ կը հրատարակենք ստորեւ՝ առանց որեւէ փոփոխութեան:

Ի ՅՈՎԱՆԷՍ ԹԼԳՈՒՐԱՆՑՈՅ ԱՍԱՑԵԱԼ

Աստուած քարոզեաց եւ խրատ ետուր,
Երբ որ չլսեցինք՝ նա ապտակ ետուր.
Ապտակ զայն ետուր զիմանալի սուր,
Սուր, երկսայրի սուր:

Յիմ մեղացն է դարձել հոգոյ աչքս կուր,
 Հէնց բան չարարի դայր Աստուծոյ դիւր,
 Այնու բարկացաւ ւ ինձ առաքեաց սուր,
 Սուր, երկսայրի սուր:

Ծառայ անհնազանդ, որդիս անմաքուր,
 Ի մեղացն անդարձ եւ մեղայ չետուր.
 Զաղեղն լարեաց մէջ սրտիս ետուր,
 Հայրն բարկացաւ եւ կսկիծ ետուր.
 Սուրն որ չի դայր դուր զիմանալի սուր,
 Սուր, երկսայրի սուր:

Հոգիս խոցած է եւ արարեր դուռ,
 Զոր եթէ քամեն՝ բերէ հազար դուռ.
 Զոր պատասեցին քո հըրեղէն սուր,
 Սուր, երկսայրի սուր:

Տղայն թաւալէր եւ տայր շուռ ու մուռ.
 Հեծէ ցաւագին եւ իւր լեզուն լուռ.
 Հօր ու մօր աղիքըն դալար առնոյր,
 Զկարէր խափանել զաներեւոյթ սուր.
 Սուր, երկսայրի սուր:

Ո՞վ կարէ պատմել զկսկիծն որ ետուր.
 Զհայրն թաղեցին զորդին վերայ իւր,
 Զենք իշխեր ասել թէ մեր տղայքն ու՞ր յու՞ր:

Գառներդ են եղեր գայլերուն զիրուր.
 Բարձաւ շաղաւաթն եւ դութըն մաքուր,
 Բարձան դատաստանքն, այլ իրաւունքն ու՞ր:

Հաւատ մեռանին, տներն առնուն շուռ.
 Մէկիկ մի մնա եղբայր ու կամ քուր,
 Լզնա չարչարեն թէ ձեր պահուստն ու՞ր յու՞ր:

Ամէ մէկ զիւր են, ճանապարհն արար ծուռ.
 Ծուռ որմն չարեց, շուտով առեց շուռ.
 Ուղորդին ուղորդ Տէրըն ծռին ծուռ.
 Զայս ծուռն է բերել զիմանալի սուր:

Մէկ մի անիրաւ ասէ սուտ ու զուր .
 Գիտէ որ աւագացըն կուգայ զիւր ,
 Այնու իշխանին չէ հոգս ու զըրուր ,
 Թէ դատաստանըն թիւր բերէ զհրեղէն սուր :

Մօքին Յովանէս , երբեք մինչեւ յուր .
 Քանի ընթանաս դու ի հանապարհ ծուռ ,
 Մի՞թէ ժամանակ ունիս հազար բիւր .
 Ի՞նչ ժամանակ բիւր :

THREE UNPUBLISHED MEDIEVAL ARMENIAN POEMS

AVEDIS K. SANJIAN

(Summary)

The rich collection of Armenian manuscripts in the Research Library at the University of California, Los Angeles, includes a «Tagharan» (Collection of Poems). This manuscript consists of two parts, both written on paper, which later were bound together. The first ninety-three folios constitute a complete manuscript ; the last of these folios has the opening lines only of the principal colophon, the rest having fallen off. The second part of the codex (fols. 94-114) was written by a different hand on a different kind of paper. The author of this study has established that the first and major part of the manuscript was copied by the scribe Margare Ardjishetsi at the monastery of Kharabasta (=Sukhara) or Varag in the province of Vaspurakan. It was written in the first half of the sixteenth century, but not earlier than the year 1522 when Margare began his scribal career. The second part of the codex which is incomplete at the beginning and the end, was written prior to the year 1551.

The collection contains a total of twenty-nine poems. Twenty-six of these are the works of ten known medieval Armenian poets: six by Frik; four by Arakel Baghishetsi; three by Hovhannes Tlkourantsi; three by Mkrtich Naghach; two by Khachatur Kecharetsi; four by Toros (Mshetsi?); and one each by Hovhan-

nes Erznkatsi, Nerses Shnorhali, Zakaria Erets, and Artametatsi. The authors of the remaining three poems are unknown.

After a thorough examination of the published poems and the catalogues of Armenian manuscripts, this author has established that three of the works in our «Tagharan» have been unknown to scholars engaged in medieval Armenian poetry; hence they are published here for the first time. In the manuscript, the first poem is entitled a «Lament by Frik»; the second and third are without title, but the names of the authors, that is, Arakel Baghishetsi and Hovhannes Tlkourantsi, are distinctly recorded at the head of each work. It is hoped that the publication of these hitherto unknown poems will make a significant contribution to the study of medieval Armenian poetic literature.